

Knjiga je ugodnog, malog formata pa može poslužiti kao pravi »vademecum«. Ovdje nije mjesto da kudimo jedan ili drugi tehnički propust u izdanju, ali istaknimo to kako bi bilo zanimljivo i poželjno da nam je netko od autora pružio uvid u djelomično sačuvan kućni dnevnik koji je p. Gabrić, po isusovačkom običaju, vodio. Dirljivo je vidjeti kako se usred slijeda engleskog teksta – prepoznatljiva rukopisa – odjednom pojavljuju hrvatske rečenice, ne toliko riječi izvještaja koliko popratnog razmišljanja i molitvenog zaziva. Što li se zbivalo u toj zagonetnoj duši koja je s druge strane zemaljske kugle bila tako povezana s domovinom?

Kristov učenik, o. Ante Gabrić, krenuo je iz Dalmacije, pješice obišao zapadnu Bengaliju i pronašao suradnike doslovce diljem svijeta. Zbornik nam, deset i više godina od njegove smrti, svjedoči o zgovorniku Crkve, Hrvata i Indije. Živo se nadam da će knjiga koju predstavljamo pokrenuti u nama sile vedrine i poduzetnosti kojom se p. Gabrić i u najtežim uvjetima davao na vrlo konkretne potvrdne u školstvu, prehrani, proizvodnji.

Niko BILIĆ

Nikola Stanković, *Čovjek pred Bezuvjetnim. Filozofsko pitanje o Bogu*, Zagreb: Filozofsko-teološki institut Družbe Isusove 2000., Biblioteka *Filozofski niz*, knj. 18, 181 str., 23 cm.

Autor knjige je docent na Filozofskom fakultetu Družbe Isusove u Zagrebu. Nastupa na radiju i na televiziji. Uz znanstvene i popularne članke objavio je knjige: *Justificatio Dei bei Lew Schestov*, Zagreb 1988., *Zrno vjere*, Zagreb 1997., *Klica nade*, Zagreb 1997., *Klas ljubavi*, Zagreb 1997.

Knjigom *Čovjek pred Bezuvjetnim* autor pokušava pokazati da se pitanje o Bogu neprestano nameće i da je ono

istinsko filozofsko pitanje. To knjigu, koja je inače zbir članaka, nastalih u različito vrijeme i u različitim prigodama, uglavnom kao predavanja na filozofskim simpozijima, i čini cjelinom. Knjiga je podijeljena u tri poglavlja s nekoliko jedinica u svakom poglavlju.

U prvoj jedinici Prvoga poglavlja autor obrađuje temu: *Putevi Tome Akvinskoga i gibanje nebeskih tijela*. Prema tom naslovu bismo očekivali u prikazu Tominih dokaza za Božju opstojnost apologetsko cjepidlačenje oko regresa *in infinitum* i oko neškodljivosti prisutnosti u tim dokazima Ptolomejskog sustava nebeskoga svoda. Međutim ništa od toga. Naprotiv, autor nas je u svom prikazu podario s nekoliko dragocjenih načela sadržanih u Tominim dokazima: prema Tomi egzistenciju treba tvrditi samo onda kad se ona pokaže (str. 21); ima dvije vrste dokaza, prvo, od uzroka zbog čega je nešto takvo i drugo, od učinka, koji pokazuje da je nešto takvo (str. 21). Toma bira ovu posljednju vrstu dokazivanja (str. 23–24); u dokaze ulazi i način naše spoznaje općenito, koja po Tomi započinje osjetilnim zamjedbama stvorenih stvari a promovira se u metafizičko znanje uz pomoć naravnog svjetla (*lumen naturale*), (str. 23) te, napokon, autor ističe Tomini gotovo Popperov stav prema iskustvenim znanostima i njihovim rezultatima koje, ukratko rečeno, relativizira (str. 26–27).

U drugoj jedinici Prvoga poglavlja s naslovom *Lijepo i transcendentno u Tome Akvinskoga* ide se za lijepim u umjetnosti i u prirodi kao za polazištem u transcendentno. Pri tom je ono što je preuzeto od drugih stavio u novi kontekst, čime je staro zasjalo novim. Doživljaj lijepoga za Tomu započinje od osjetilnog, a izazvan je nečim »objektivno lijepim«. Spoznaja se lijepoga sviđa, smiruje i otvara (str. 34), »najveća ljepota ljudske naravi sastoji se u sjaju znanja i spoznaje svega što jest« (str. 34). Sve lijepo neodvojivo je

od dobra, a blizu je i istinitom u kojem »sjaji istina kao aktualnost forme« (str. 34). Sve je to ortodoksno Tomino, no ipak, ističe autor, Toma nije mogao pouzdao definirati pojam lijepoga, tj. ono objektivno na čemu se temelji svidanje. Uza sve to Toma daje tri bitna objektivna određenja ljepote: integritet, proporciju i jasnoću (str. 27). Ako postoje stupnjevi dobra, postoje i stupnjevi lijepoga (str. 28), a time nas, evo, na stazi Tomina četvrtog dokaza za Božju egzistenciju iz stupnjeva savršenosti u svijetu, čime Tomin govor o lijepome završava u metafizičkom.

U trećoj jedinici Prvoga poglavlja *Kaos kao teodicejski problem* autor pokušava vidjeti kakve usporednice imaju teze o podrijetlu zla i teorija kaosa. Autor želi svojom originalnom obradom biti pripomoć u raspravama o kaosu, za koje se ne vidi skori svršetak (str. 41). Riječ je o problemu zla u svijetu i njegova prikazivanja u filozofskim udžbenicima, s jedne strane, i dostignućima znanosti u teoriji kaosa, s druge strane (str. 41). I jedno i drugo za čitatelje je zanimljivo, a i jedno je i drugo temeljito prikazano. Rezultat je (ne)utješan: U ponoru smo i kad pitamo otkuda zlo u svijetu, i kada pitamo kakvu vremensku prognozu izvući iz kaosa.

U prvoj jedinici Drugog poglavlja autor raspravlja o *Nepovredivosti ljudskog dostojanstva*. Svi rade za čovjeka – tako govore, ali postupci prema njemu nisu uvijek čovječni (str. 55). Autor ne usmjeruje svoje ispitivanje o ljudskom dostojanstvu na apsolutno novo znanje o tom predmetu nego na novo propitivanje o tome u našem aktualnom času (str. 56). Teško je govoriti ljudima o čovjeku i njegovu dostojanstvu, jer svi ljudi već imaju iskustvo čovjeka i njegova dostojanstva (str. 58). Autor navodi dva klasična mjesta u kojima je sadržan govor o čovjeku i njegovu dostojanstvu. Prvi

tekst je napisao Pico della Mirandola, a drugi Immanuel Kant. Čovjek prema mišljenju Picoa nije čvrsto određen i omeđen te može postati sve, posjeduje takvu univerzalnost i apsolutnost da se svojom slobodom može odijeliti i od samoga sebe i od Boga (str. 60), može se uzdići do Boga i može se srozati do ništavila. Tu se vidi čovjekovo dostojanstvo u svom sjaju i u svom padu. Moderno doba uzdignuće do Boga vidi u uzdignuću ljudi–bogova i u tom gleda čovjekovo dostojanstvo (str. 61). I Kant za se utemeljuje svoj svijet moralnosti i ljudskoga dostojanstva po mjeri čovjeka, na čovjekovoj samodostatnosti. Međutim, slabo čovjekovo lice ne može sebi osigurati beskrajno i apsolutno neprovedivo dostojanstvo (str. 62). Sebeiskustvo i iskustvo Boga neodvojivi su jedno od drugoga (str. 64). Stoga je čovjek svojom naravi otvoren osobnom, apsolutnom i vječnom. I to je ono što govori da je drskost i nedosljednost postupati s čovjekom kao s predmetom danom za uporabu (str. 65), zaključuje autor.

U drugoj jedinici Drugog poglavlja autor obrađuje temu *Pitanje o smislu čovjekova života je nezaobilazno*. Autor pokazuje kako se pitanje o smislu čovjekova života i danas postavlja, kakva je struktura našega smislenog doživljavanja i kako postaviti pitanje o smislu. Danas se osjeća opća ugroženost i negativnost života, što je najpovoljniji čas za postavljanje pitanja o smislu života. I postavljaju ga Nietzsche, Adorno, Horkheimer, Habermas, Husserl, Heidegger. Promatrajući ograničeni ljudski život u široj cjelini, vidimo da je on otvoren prema Bogu od kojega mu dolazi smisao. To je bitna struktura pitanja o smislu i pitanje se postavlja tako, da se pita, koji je cilj sveukupnog čovjekova života.

U trećoj jedinici Drugoga poglavlja autor predstavlja temu *Ljubav je čovjekova sudbina*. Teško je govoriti o ljubavi sa željom da joj se dohvati bit. Ima više

razloga za tu teškoću: različita iskustva ljubavi, više vrsta ljubavi, osobni razvoj pojedinca u ljubavi. Međutim, tu je čovjeka sposobnost da ljubi. Nemoguće je da nastane biće a da prethodno nije bilo ljubljeno. Sposobnost da čovjek ljubi ovisi o tome koliko je i kako pojedinac bio izložen suncu ljubavi (str. 80). Poziv na ljubav, bitno je poziv na slobodu (str. 81). Je li moguća nesebična ljubav pod svakim vidikom? (83–84). Nema područjâ života prema kojima se ne bi odnosila ljubav (str. 86). *Argumentum ex caritate* još nije dobio važnost i ugled među argumentima za Božju opstojnost (str. 87).

U četvrtoj jedinici autor razvija temu *Uvjeti ravnodušnosti prema Bogu*. Jedan od temelja čovjekove ravnodušnosti prema Bogu jest pogrešno tumačenje transcendentnog iskustva o Bogu i neprepoznavanje vlastita iskustva u tumačenjima drugih (str. 94). Mnogi provode malo–pomalo eutanaziju svoga suživota s tajnom (str. 94). Mnogi se okreću prema nekim pravim vrednotama, koje proglašuju za zadnje vrednote, a one to nisu (str. 95). Mnogi se ne žele upuštati u temeljnu životnu avanturu (str. 96). Mnogima je prevelik trud misliti na Boga koji je druge naravi (str. 96). Mnogi se povode za masom (str. 97). Za sve njih pravi je izazov pojavak ljudi koji su dublje i jasnije proniknuli stvarnost, poput majke Terezije, Maksimilijana Kolbea i drugih. A pravi je izazov i za filozofiju.

U petoj jedinici autor je predstavio ženu u razmišljanju starih filozofa. Veliki filozofi (Aristotel, Descartes, Spinoza, itd.) malo govore o ženi. Ipak govore: Schopenhauer, Nietzsche, Kierkegaard. U literaturi je drukčije. Autor najviše pozornosti posvećuje predsokraticima i njihovu ambijentu, uz to navodi nauk o ženi u Aristotela, Platona i sv. Tome. Poslije svih uvida u misli filozofa, autor zaključuje: Činjenica da postoji žena,

kritika je filozofiji jer se nije posvetila razmišljanjima o njima, kritika je i muškarcima općenito jer je moguće postojati i na drugi način osim na muški. Između njih ima trajati dijalog (str. 113).

Treće poglavlje posvećeno je nekim pitanjima iz prošlosti: Bauer o Anzelmovu dokazu (str. 117–126), o opredjeljenju filozofa Šestova za primat volje pred razumom i o njegovoj borbi protiv razuma (str. 127–140) te o filozofskim pojmovima nosačima enciklike Pija XI. protiv nacionalsocijalizma (str. 141–160). To su teme iz prošlosti, ali koje su još uvijek prisutne i muče bilo čovjekov filozofski um bilo njegov antinomični sklad.

Zaključnu riječ svojoj knjizi autor daje enciklici Ivana–Pavla II., *Fides et ratio*, iz koje povlači konzekvencije za filozofiju o Bogu.

Premda u knjizi o kojoj je riječ nema izričitog govora o posuvremenjenju filozofije niti formalnog pokušaja posuvremenjenja, duša i stil autora puni su suvremenosti i suvremenih trendova. To treba čitati i u naslovu knjige *Čovjek pred Bezuvjetnim*. To je čovjek svih vremena pa i našega, čijim životom autor živi i diše te govori njegovim stilom, iz njegova iskustva, iz načina kako on danas postavlja pitanja o svojoj ljudskoj sudbini. Pogotovo to vrijedi kada su u pitanju obrađivani problemi našega vremena: nepovredivost ljudskog dostojanstva, smisao čovjekova života u času njegove današnje sveopće ugroženosti, ljubav o kojoj čovjek danas toliko vatreno pjeva, čovjekova je sudbina, žena u odnosu prema muškarcu, itd.

Još treba navesti jedan razlog zašto je naslov knjige, koji po sebi ne upućuje na aktualnost, ipak u predstavljanoj knjizi aktualan. Čovjek, naime, u ovoj knjizi čovjek je rahnerovskog transcendentnog iskustva, u kojem čovjek doživljava sebe skupa s Bogom. To je čovjek sa svojim nenapuštajućim temeljnim doživljajem

Boga. Čovjek u sebi nosi, dakako po svjesnim činima, sebe i Boga jednako i neodvojivo. Iz tog najdubljeg doživljaja u čovjeku, Stanković vadi i izvodi na površinu bistru filozofsku misao, koju razlijeva po svom tekstu i koja svojom bistrinom osvježuje um današnjeg čovjeka. Transcendentalno je iskustvo, naime, njemački odvojak suvremene grane tomi-zma koja za sobom ostavlja tradicionalni put k Bogu, koji ne dovodi neposredno do Božje opstojnosti nego do njezine nužnosti. Tako Stanković ne skida prašinu s već utvrđenih filozofskih postavki nego ih svojim duhom, u prisnom dodiru s čitateljima, nanovo kao rađa.

Stankovićeva metoda nije metoda odozgor (*a priori*) nego odozdo, što je danas također u tijeku. Njegov filozofski svijet sav izrasta iz iskustva: iz onog unutrašnjeg i iz onog vanjskog, satkanog od šarenila fenomena, među kojima bira one dnevne, blize svakom čovjeku, otkrivajući u njima kao u školjkama bisere filozofskih misli; iz partikularnog osvjetljuje univerzalno, pomažući čitatelju da to i on spontano učini.

Naslovi Stankovićevih tema redovito ne predstavljaju neki posebni vidik, nisu neki isječak stvari o kojoj govore. Teme se ne ograničuju na neki ograničeni vidik. Univerzalne su. Stoga Stanković o temi o kojoj piše, piše svestrano i iscrpno, daje sintezu svih glavnih elemenata koji ulaze u sastav predmeta njegova raspravljanja. Čitatelja ne zarobljuje u jedan vidik nego mu širi vidike na sve strane i na one na koje čitatelj nije ni pomišljao, premda ih je u sebi nosio. Svaka je jedinica u poglavlju jedan mali zaokruženi traktat. Pri tom je Stanković svjestan da je spoznatljivost predmeta neiscrpiva, stoga bismo njegove iscrpne prikaze u njegovu stilu mogli nazvati: iscrpni prikazi neiscrpnoga.

Stanković je samostojan filozofski pisac. Teško mu je naći srodnika. Samostojnost mu potvrđuje i jezgrovit duboko

filozofski sročeni stil izoštrene preciznosti. Logika kratkog postupka koja pouzdano dosiže bit stvarnosti posvuda je prisutna. U njegovu dinamičkom tekstu čas izbiju elementi analize, zatim bljesne koja bitna sintetička misao, da se iznenada pojavi i paradoks ili koji drugi književno-filozofski modus.

Iz knjige se mogu crpiti misli i za vlastita predavanja ili sadržajnije sastavke.

Rudolf BRAJIČIĆ

Valentin Pozaić (priredio) *Jesuits among the Croats*, Zagreb: Filozofsko-teološki institut Družbe Isusove, 2000., 600. str.

Iako je od održavanja međunarodnog znanstvenog simpozija *Isusovci na vjerskom, znanstvenom i kulturnom području među Hrvatima*, prošlo gotovo deset godina (8.–11. listopada 1990.), radovi tamo predstavljeni, ne gube na aktualnosti, jer su po svojem značaju retrospektiva djelovanja isusovaca unatrag nekoliko stoljeća, djelovanja isprepletenog u tkivu hrvatskog naroda, koji uvijek iznova teži prepoznavati svoje sastavnice i odrednice. Radovi simpozija se sada nude međunarodnoj javnosti, objavljivanjem zbornika na engleskom jeziku.

Veliki je uspjeh knjige što uspijeva obuhvatiti u jednome svesku 51 prilog iz najrazličitijih područja na kojima su isusovci postigli značajne rezultate: filozofije, fizike, filologije, nautike, glazbe, arhitekture... Uspješno je napravljena klasifikacija tema, te prema tome i radova: *Filozofija i znanost; Teologija i religiozna kultura; Lingvistika i literatura*, te *Arhitektura i umjetnost*.

Već i prosječnom poznavatelju uloge isusovaca u hrvatskoj znanosti pada u oči neisticanje najvećeg hrvatskog znanstvenika: Rudera Boškovića, ovdje predstav-